

ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՄԻՒՍ ԵՐԵՍԸ

(Գ)

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՌԱՆԵԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԵՂԵՌՆԻ 80-ԱՄԵԱԿ
ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հայոց Յեղասպանութեան 80-ամեակին նուիրուած Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսի այս բացառիկ հատորով՝ մեր ընթերցողներուն կը ներկայացնենք Եղեռնի ահաւորութեան հետ առնչուող կարգ մը բառեր, կեանքին դէմ գործուող արարքներ, կեանքը խլելու ձեւեր արտայայտող միտքեր, մահուան ընկերակցող երեւոյթներ, եւն.:

• Մահը միշտ առկայ եղած է Նախամարդուն ենթագիտակիցէն ներս: Նախամարդը բնական մահը, այսինքն՝ բնական սպառումով վախճանած կեանքը, շատ բնական ձեւով ալ ընկալած է: Նախամարդը մահուան գաղափարին հետ սկիզբէն հաշտ գտնուած է, երբ արդէն նկատած է, թէ իր շուրջ ամէն ինչ վերջ ունի, ինչպէս ճիւղէն ինկող հասուն պտուղը, թառամող ծաղիկը, գարնան յաջորդող ձմեռը: Ապա նկատած է նաեւ, որ շրջապատուած է գիշակեր գազաններէ, սողուններէ, օդի, ցամաքի եւ ջրի տեսակ տեսակ մարդակեր անասուններէ:

Հետեւաբար Նախամարդը բնական գտած է, որ իրմէ հսկայ կամ զօրաւոր ազդակները զինք բզկտեն, օձերը զինք մահացու խայթեն, ժայռերը կամ երկրաշարժները զինք ճգմեն, գետերն ու հեղեղատները զինք ջրամոյն ընեն, հրդեհները զինք այրեն ու շանթերը զինք կայծակնահար ընեն:

Նախամարդը, եթէ իսկ ներկայ մարդկութեան բաղդատմամբ՝ աւելի յաղթանդամ եղած է, բայց ան վիթխարի մարմիններու դասակարգին չէ պատկանած: Մինչեւ օրս վիթխարի մարդու կմախք կամ ոսկրոտիք չեն յայտնաբերուած հողին ընդերքներէն: Նախամարդը, միւս արարածներէն ո՛չ աւելի հուժկու,

ո՛չ ալ աւելի երկարակեաց ըլլալով, շուտով համակերպած է մեռնելու իրականութեան հետ: Խելքը, որ հոգիի անմահութեան հետ՝ մարդ արարածին վայելած երկրորդ առանձնաշնորհումն է, զինք դարձեալ մղած է խոնարհամիտ եզրակացութեան. «Պիտի մեռնի՛ս»:

Պիտի տեսնենք, որ մահուան գաղափարը ներգոյ է նաեւ «մարդ» բառին ստուգաբանութեան մէջ:

● Հակառակ մահուան հանդէպ այս փիլիսոփայական համակերպումին, Նախամարդը իր (ըսենք) արժանապատուութեան առաջին վիրաւորանքը կամ ընդվզումը զգացած է երբ ականատես եղած է մարդասպանութեան, մարդու մահուան՝ մարդու ձեռքով, երբ մարդու կեանքը ընդհատուած է ո՛չ թէ բնական մաշումով, այլ ուրիշ մարդու կողմէ գործադրուած բռնութեան արարքով, սպանութեամբ: Եւ այն օրէն ետք՝ Մարդը նոյն մարդը չէ այլեւս: Սպանութիւնը, զանազան տիտղոսներու տակ, իր բարքերուն մէջ մտած է: Այդ տիտղոսներէն մին՝ ինքնապաշտպանութիւնը եղած է:

Նախամարդուն քով, ինքնապաշտպանութիւնը արդարութեան ամէնէն նախնական արտայայտութիւնն է, մանաւանդ այն օրերուն երբ իրաւունքը աւելի ո՛վ զօրաւորին կողմը եղած է:

Ինքնապաշտպանութեան կամ վերապրելու բնազդին կը պատկանի մարդակերութիւնը, եւ հետագային՝ բազիններուն առջեւ աստուածներուն նուիրուած մարդագոհութիւնը: Մարդը իր կուռքերուն մա՛րդ գոհած է ինքզինք պաշտպանելու համար անոնց զայրոյթէն: Աստուածներու զայրոյթին արտայայտութիւնը նկատուած են բնութեան պատուհասները, երաշտը, երկրաշարժը, մարդոց եւ անասուններուն համաճարակը, ձախող բերքը, պարտութիւնները եւն.:

● Սակայն ինքնապաշտպանութեան կամ պաշտամունքի համար կատարուած «մարդասպանութենէն» անցքը դէպի պատժական սպանութիւն՝ իբր յանցանքի փոխարէն մահապատիժ կամ իբր պատժամիջոց, արդէն արտայայտութիւնն է մարդուն մէջ ընկերային եւ հոգեբանական նոր յեղաշրջումի մը, որ առընչուած է յանցաւորութեան գիտակցութեան եւ կարգ մը իշխանաւոր մարդոց վերապահուած մահապատիժ տալու իրաւունքին հետ, ըստ որուն՝ յանցաւոր մարդը կրնայ սպաննուիլ՝ սպաննելու իրաւունք ունեցող իշխանաւորին կողմէ, որ յաճախ եղած է ցեղապետ մը,

քրմապետ մը կամ աւելի ուշ՝ Թագաւորը: Իսկ յանցաւոր մարդը ան է, որ կը վտանգէ անոնց անձերը, իշխանութիւնը, երկիրը, երկրին օրէնքները, իրաւունքները, եւն.: Այս պարագային՝ «մարդասպանութիւն»ը ընդունուած է յանուն խմբական ինքնապաշտպանութեան:

● Ինքնապաշտպանութեան բնագոյնն ամէնէն մօտիկ եւ անոր վրայ սունկի պէս ծուռ բուսած միւս զգացումը՝ տիրելու, տիրանալու, տիրապետելու բնագոյն է, որուն կ'ընկերանայ նախանձը: Այս պատճառով՝ Աստուածաշունչի առաջին էջերուն մէջ, Մարդու ստեղծագործութեան առաջին տեսարանը կը բացուի Կայէնի եւ Աբէլի եղբայրասպանութեամբ:

Նախանձէ կամ տիրապետելու կիրքէն մղուած այս սպանութիւնը արդէն չի պատկանիր ո'չ պաշտամունքային դրդապատճառներու, ո'չ ալ ուղիղ ըմբռնուած ինքնապաշտպանութեան: Այս սպանութիւնը «բնական» կոչուած օրէնքին մաս չի կազմեր, այլ արդէն իսկ արտայայտութիւնն է ուրիշ օրէնքի մը, որ յետագային պիտի կոչուի «անտառի օրէնք», ուր մարդը մարդուն գայլ պիտի դառնայ եւ մարդը մա'րդ պիտի սպաննէ ինքնապաշտպանութենէ դուրս պատճառներու համար:

Այս «անտառի օրէնքը» գոյութիւն ունեցած է նո'յնիսկ հոն ուր անտառ չէ եղած, նո'յնիսկ անապատներու մէջ, նո'յնիսկ Տէր Զօր...:

ԼԵԶՈՒՆ՝ ՄԱՐԴՈՒ ՀՈԳԵԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊՆԵՐՈՒՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐԻՉ ՄԵՔԵՆԱՆ

Պաշտամունքի, ինքնապաշտպանութեան եւ ոճիրի համար կատարուող սպանութեան զանազան պարագաները արտայայտելու համար, մարդը բոլոր դարերուն ընթացքին եւ խօսուող մարդկային բոլոր լեզուներով կերտած է բառեր, ստեղծած է բառամթերք, որոնք արտայայտած են սպանութեան կարելի բոլոր եղանակները, իրենց բոլոր նրբերանգներով:

Մարդը, յաջորդ հանգրուանին, նոյնիսկ դադրած է նոր բառեր ստեղծելէ, ասոր փոխարէն՝ իր նախահայրերուն կերտած հնագոյն բառերուն իմաստը յեղաշրջած է դէպի կիրարկումի աւելի վայրագ արտայայտութիւնները:

Այսպէս՝ մարդասպանութիւնը անհատէ անհատ կատարուելէ ետք, հետզհետէ գործադրուած է խումբէ խումբ, ժողովուրդէ

ժողովուրդ, պետութենէ պետութիւն: Բառերն ալ հետեւած են իմաստի չարացումին եւ մարդասպանութիւնը արդէն հասած է Յեղասպանութեան:

• Մեր նպատակը՝ այդ բառերը ուսումնասիրել է: Մեր իմաստաբանական համառօտ ուսումնասիրութիւնը հաւատարիմ պիտի մնայ մեր աշխատանքի նախորդ ոճին⁽¹⁾:

Մեր հետազօտութիւնը նկատի պիտի առնէ անգամ բառերու շիջած նշանակութիւնները: Պիտի մեկնի անոնց սկզբնական պատկերէն, զոր նախամարդը կազմեց՝ կացութիւն մը առաջին անգամ բառով արտայայտելու պահուն:

Մենք պիտի փորձենք (ինչպէս «սուգ» բառի պարագան ցոյց կրնայ տալ), հաւաքել, համադրել եւ խճանկարի պէս՝ իրարու ընդելուզել հին ժողովուրդներու լեզուներէն վերապրած բառարմատներու պատառիկները եւ այդ լեզուաբանական մասնիկները իրարու բաղդատելով, փորձել վերարծարծել տուեալ բառի մը նախնական կորած իմաստը:

Բառերը, զորս այս յօդուածին մէջ կ'ուսումնասիրենք, ընտրեցինք Եղեռնի դիտանկիւնէն, հաւատարիմ մնալու համար այս հատորին բովանդակութեան: Բնական է, սոյն բառերուն ցանկը սպառիչ չէ:

Մեր առաջին փունջը կը քաղենք մեր լեզուին բայական աշխարհէն:

Ա. ՄԱՍ

ՁԱՐԴԵԼ – ՋԱՐԴ

«Ջարդել»-ու անմիջական իմաստը սպաննել չէ: Ան կը նշանակէ «ամբողջութիւն մը կտորի վերածել», ինչպէս լման հացը, մսեղէնը, եւն. մանրել: Այսօր իսկ կ'ըսենք «ապուրին մէջ հաց ջարդել»:

Իմաստի աճումով՝ «ջարդելը», այսինքն՝ ամբողջութիւն մը բեկորի վերածելը կատարուած է, ո'չ թէ որեւէ ձեւով, այլ զայն իր յօդակապերէն անջատելով:

Երբ այս սննդական անմեղ աշխարհէն՝ «ջարդել» բայի միտքը տեղափոխուած է դէպի մարդկային աշխարհ, «մարդ ջարդել» նշանակած է ո'չ թէ պարզապէս սպաննել, այլ բառին սեղմ

առումով, զայն սպաննել անոր յօդակապերը քակելով, անոր մարմնին յօդերը մէկ մէկ իրարմէ բաժնելով, ինչպէս անմեղ փոքրիկ մը կ'ընէ իր պուպրիկին հետ:

Հայոց Ջարդին պարագային, «անմեղ փոքրիկը» Պետութիւն մըն էր, իսկ անոր բզկտած «պուպրիկը»՝ Ազգ մը: Հայոց Ջարդը կատարուեցաւ ո'չ թէ միայն հայ սպաննելով, այլ ժողովուրդ մը անջատելով իր երկրէն, մարդիկը իրենց տուներէն, տուները իրենց ընտանիքներէն եւ ընտանիքները իրենց զաւակներէն:

Հայ կարաւանները Թուրքիոյ չորս ուղղութիւններով դէպի աքսոր զրկելը հարազատ պատկերացումն է «ամբողջութիւն մը բեկորի վերածելու» միտքին, որ իսկական բնորոշումն է «Ջարդ» բառին:

ԿՈՏՈՐԵԼ – ԿՈՏՈՐԱԾ

«Կոտորել» եւ «Ջարդել», իրենց նախնական իմաստին մէջ հոմանիշ են իրարու: «Կոտորած» բառին ստուգաբանական մեկնակէտը նոյնն է «Ջարդ» բառի իմաստին հետ: Ինչպէս որ «Ջարդել» սկզբնական շրջանին չէ՛ նշանակած սպաննել, նոյնպէս ալ «կոտորել»ը: «Կոտորել» պարզապէս նշանակած է առարկայ մը մասերու բաժնել, կտորներու վերածել:

«Կոտոր» բայը մատը կը նշանակէ կտոր, պատառ: «Կոտոր»ը իրերու, առարկաներու կոտորն է, բուրդի, մազի եւ ո'չ թէ անասունի կամ կենդանի արարածի, ուսկից նաեւ «կտրոց» (մըկրատ) բառը: Կ'ըսենք «սանձակոտոր, լաստակոտոր», եւն.:

Սակայն «կոտորած» բառը հետզհետէ առնչուած է նաեւ սպանութեան իմաստին, երբ արդէն կերտուած է «տղայակոտոր» բառը:

«Կոտորած» բառը երբ սկսած է գործածուիլ մարդու սպանութեան իմաստով, ան նախապայմանօրէն մարդը ըմբռնած ու պատկերացուցած է որպէս ամբողջութիւն մը, իրարու ձուլուած մասերու միասնութիւն մը: «Կոտորածը» ամբողջութեան մը քանդումն է, մասնահատումն է:

Եւ ահա՛ այս ամբողջութիւնը «կը կոտորեն», այսինքն՝ կոտորներու կը վերածեն, անոր անդամները խաղալիքի մը պէս կը քայքայեն: Սպանդ չէ՛ «կոտորած»ին միտքը, այլ մարդկային գեղեցիկ մեքենային քայքայումն է, ոճրային «կոտորել»ն է, մարդը կտորներու վերածելն է, զայն հարուածելով ըլլա՛յ մէջքէն, ըլլա՛յ վիզէն, ըլլա՛յ ոտքերէն, զանոնք անջատելու համար:

Երբ անհատական պարագայէն կ'անցնինք խմբական, զանգուածային քանդումին՝ «կոտորած»ը կը դառնայ Եղեռն, իսկ եղեռնը կը դառնայ անդամահատում՝ ո՛չ թէ մարմիններու, այլ ամբողջ ազգի մը, ազգը նկատելով իբր մէկ մարմին, որպէս ազգային մէկ կառոյց:

ՍՊԱՆՆԵԼ

«Սպանանել» բային արմատն է «սպա» կամ «սպան»:
«Սպան» արմատին վրայ աւելցուած է «դ» վերջնամասնիկը:

«Սպանդ» բառը սրբազան իմաստ ունեցած է: Անիկա չէ գործածուած մարդու սպանութեան համար: Նախամարդը առաջին անգամ երբ մարդ «սպաննած» է, զայն կատարած է աստուածներուն զոհ մատուցանելու համար: Յետագային է, որ բառը ոճրային իմաստ առած է երբ գործադրուած է մարդուն դէմ:

Նոյն արմատէն կազմուած է «սպանդանոց» բառը, որ կը նշանակէ կենդանի մորթելու տեղ, մինչդեռ պաշտամունքի զոհերու սպանման վայրը կոչած են «զոհարան»:

• «Սպանանել» կը նշանակէ կեանքէ զրկել, մեռցնել: «Սպանանել»ու իմաստը երեք հանգրուաններէ անցած է.

– Առաջինը՝ իբր պաշտամունքային արարողութիւն: Այս պարագային «սպանութիւն»ը կը կատարուի ի յարգանս աստուածներուն: «Սպանանել»ու զոհը կրնայ ըլլալ թէ՛ մարդ թէ՛ կենդանի: Անոր իմաստը այն է, թէ կեանքը աստուածներուն պարգեւն է, հետեւաբար «սպանանելով», կեանքը իր տէրերուն կը վերադարձընենք:

– «Սպանանելու» երկրորդ գործածութիւնը՝ ինքնապաշտպանութիւնն է:

– Իսկ երրորդ պարագային, «սպանանել»ը արդէն ոճրային իմաստ առած է, ուսկից «մարդասպան, որդիասպան, արքայասպան, մայրասպան» են. բառերը:

• «Սպանանել» բային ծնունդ տուող մայր միտքը եղած է՝ շարժումը անշարժացնել, այդ շարժումը կրնայ ըլլալ կենդանի զոհ մը կամ մարդ արարածը: Այս պատճառով, կը հանդիպինք նաեւ «կրակասպան» բառին: Նախամարդը կրակ մարելը «սպանանել» կոչելով, զայն նկատած է իբր կենդանի էակ, որուն համար զայն պաշտած ալ է: Անիկա մեզի կը թելադրէ, թէ Նախամարդը կեանքը պատկերացուցած է իբր շարժում, իսկ սպանանելը կամ մահը՝ իբր անշարժացում:

Ձանոնք անշարժեցնելով՝ անոնցմէ կեանքը կ'առնենք ու կեանքի աղբիւր նկատուած աստուածներուն կը վերադարձնենք: Սպաննել, ընդհանուր առմամբ, շարժող կամ շարունակուող բանի մը վերջ տալ է, աճում մը տարաժամօրէն կ'ստեղծուի է (տես նաեւ «մահ» բառի բացատրութիւնը, ստորեւ):

ՄԵՌԱՆԻԼ – ՄԱՐԴ – ՄԱՀ

«Մեռանիլ» բայը, հակառակ մօտիկ առընչութիւններ ունենալուն սանսկրիտ, պահլաւ, պարսկերէն, լատիներէն, եւն. լեզուներուն հետ, հայկական բառ է, որ ծագած է հայկական «մեռ» անգործածական դարձած բնիկ բայարմատէ մը:

«Մեռանիլ» բային իմաստը ստուգաբանական երկար բացատրութեան չէ կարօտած եւ իմաստի յեղաշրջում չէ կրած: Ամէն ժողովուրդը զայն բնորոշած է յստակօրէն եւ ընդունած՝ մահավճիռի պէս, անխօս: Բայը ուրիշ իմաստ չունի քան ինչ որ ունեցած է սկիզբէն մինչեւ օրս, ինչ որ հազուադէպ երեւոյթ է բառերուն աշխարհէն ներս:

Նոյն իմաստով կազմուած է նաեւ «մահանալ» նորագոյն բայը:

• Բայց պիտի ուզէի հոս խօսիլ «մարդ» եւ «մահ» բառերու մասին, որոնք առընչուած են «մեռանիլ» բային արմատին հետ:

1) Մարդ —

Ըստ բանասէրներուն, «մարդ» բառը ծագած է «մեռանիլ» բային «մեռ» արմատէն:

«Մարդ» կը նշանակէ «մահկանացու», ո՛չ թէ քրիստոնէական բարեպաշտ իմաստով, այլ իր իմաստաբանական նշանակութեամբ: «Մարդ» ստուգաբանօրէն կը նշանակէ «ան որ կը մեռնի»: Հայ Նախամարդը առաջին օրէն ինքզինք մահկանացու ճանչցած է, ինքզինք կոչելով «մարդ», մահկանացու, հակառակ որ աշխարհի վրայ մեռնողը միայն ինք չէ:

• Լատին աշխարհը մարդը բնորոշած է իբր «հողածին»: Արդարեւ լատին homo (մարդ) բառին արմատն է humus, որ կը նշանակէ հող: Այս բնորոշումին պատճառը այն է, որ Մարդը իր մահէն ետք մոխիր կամ հող կը դառնայ: Նոյն աշխարհահայեացքը կը գտնենք Ս. Գիրքին մէջ՝ Ադամին (հողէ ծնած) առաջին մարդուն ստեղծումով:

— Հող էիր եւ ի հող դարձցիս :

Լատին միտքը մարդը «հողածին» բնորոշելով՝ զայն հակադրեց իր աստուածներուն եւ զանոնք բնորոշեց իբր ոչ-հողածին, այսինքն՝ երկրածին: Հայ միտքն ալ իր հերթին մարդը աստուածներուն հակադրելով, նկատեց թէ մարդը մահկանացու է, իսկ աստուածները՝ անմահ: Եւ երկու միտքերը նոյն եզրակացութեան յանգեցան. ըստ լատիններուն՝ աստուածները քանի որ հողածին չեն, չեն կրնար մեռնիլ, անմահ են: Մարդն ալ քանի որ հողածին է, կը մեռնի, մահկանացու է: Ու այսպէս՝ մարդուն մասին լատինական «հողածին» ըմբռնումը միացաւ հայկական «մահկանացու» ըմբռնումին հետ:

Աստուած-մարդ այս երկուութիւնը թշնամական ըմբռնում մը չէ՝ Նախամարդուն համար, այլ կ'արտայայտէ երկու էութիւններուն ճակատագրի տարբերութիւնը: Աստուածը աստուած է, որովհետեւ անմահ է, իսկ մարդը «մարդ», որովհետեւ մահկանացու է: Այս պատճառով՝ աստուած մարդ չի կրնար ըլլալ, մարդն ալ՝ աստուած: Երկուքին ճակատագրերը գծուած են առաջին օրէն:

Աստուած-Մարդ այս հակադրութիւնը կոտրեց Յիսուսի մարդեղութեան քրիստոնեայ խորհուրդը, որ յոյն փիլիսոփայական միտքին առաջին քար գայթակղութիւնը հանդիսացաւ:

• «Մարդ» ստուգաբանօրէն կը նշանակէ «մահկանացու»: «Կին» ստուգաբանօրէն կը նշանակէ «կեանք», մահկանացո՛ւ էակի կեանք:

Ամուսնութիւնը ուրեմն, մահկանացուին եւ կեանքի միութիւնն է:

2) Մահ —

«Մահ» բառին հնագոյն ձեւն է «մարհ»: Կը պատկանի «մեռանիլ» բային ծնունդ տուող «մեռ» արմատին, (ինչպէս մահ = մեռանիլ եւ ջահ = ջեռանիլ): Ան նմանաձայն է սանսկրիտ, զենդական, պարսկական, արաբական, լատինական եւ եւրոպական բազմաթիւ լեզուներու հետ:

«Մահ» անունին ընդարձակ նոյնութիւնը շատ մը ազգերու մօտ, մեզի պահ մը մտածել կու տայ, թէ «մահ» բառը ո՛չ թէ իրարմէ առնուած կամ լեզուական փոխադարձ ազդեցութիւն է, ինչ որ դժուար իրականանալի է իրարու հետ քիչ կամ երբեք չչփուած ժողովուրդներու պարագային, այլ, կը խորհինք, ասիկա վերագրելի է մարդկային ուրիշ երեւոյթի մը, որ նմանապէս յայտնուած կը գտնեմ «մայր» բառին ծագումին պարագային: Արդա-

րեւ, «մահ, մայր, մամա» բառերուն նմանութիւնը բոլոր ազգերուն մօտ՝ վերագրուելու է անոնց հեշտահունչ ըլլալու հանգամանքին: Մինչ «մայր» բառը փոքրիկին չրթները նոյն ձեւով կը մղէ մօր կաթը ծծելու, «մահ» բառն ալ մարդուն չրթները վերջնականապէս բաց կը ձգէ, շունչը փչելու պահուն: «Մայր»՝ կեանքի սկիզբը, «մահ»՝ կեանքի վախճանը: Երկու պարագային ալ՝ մանուկ կամ յոգնած չրթներու համար դիւրահունչ բառեր:

«Մահ» բառին ստուգաբանութեան շուրջ թէեւ շատ մեկնաբանութիւններ կատարուած են, սակայն անոնք չեն յաջողած ճշդել նախամարդուն մօտ՝ «մահ» բառին ծնունդ տուող պատկերաւոր գաղափարը:

Սակայն կը թուի, թէ սկզբնական շրջանին՝ «մահ» բառը հոմանիշ եղած է «բո՛ւռն մահ»ի իմաստին հետ, որովհետեւ «մահ» բառը նշանակած է «կոտորած, ջարդ, ժանտախտ, ժանտամահ»․ մահ՝ սպանութեամբ, սուրով կամ գէնքով: Արդեօ՞ք ասիկա՛ էր նախամարդուն ամենաընթացիկ ճանապարհը երկրէն մեկնելու:

Յետագային է, որ մարդու մահը նուազ ողբերգական դարձաւ ու մարդը յաջողեցաւ մեռնիլ առանց սպաննուելու կամ բզկտուելու այս կամ այն գազանէն կամ մարդէն: Հանգիստ դրերուն մէջ է, որ մահը նկատուեցաւ իբր մարդու հոգիին ու մարմնին բաժանում:

Իսկ «մահ ճաշակել»ը, կամ «մահ իմացեալ անմահութիւն է» ասոյթները արդէն տարբեր գրականութիւն են:

ՓՈՂՈՏԵԼ

– «Փող» սկզբնական իմաստով նշանակած է նեղ անցք կամ միջանցք, որ շինուածք մը երկու մասերու կը բաժնէ: Ապա պատկերաւոր իմաստով՝ նշանակած է խողովակ, որուն մէջէն հեղուկ կ'անցնի, եղէգանման առարկայ, հոսակ՝ փչողական նուագարան, սրինգ, շեփոր (փող վերջին դատաստանի):

– «Փողք»ը, յոգնակերտ ձեւին տակ, կը նշանակէ կենդանիի ներքին կոկորդը, որ կ'ըմբռնէ ունգերը, խոչափողը, բրկորը: Նոյն առումով նաեւ փողերակ, շնչերակ բառերը:

• «Փողոտել» կը նշանակէ «փող»ը, կոկորդը կամ վիզը (իբր կոկորդին հակառակ կողմը) կտրել սուր գործիքով: «Փողոտել»ու գործողութիւնը սակայն գլուխը մարմինէն չ'անջատել, լման չի գլխատել:

Պատկերը առնուած է մատաղցու ոչխարին կոկորդը սուրով կտրելով զայն կէս մորթուած պահելէ, մինչեւ որ կենդանիին արիւնները պարպուին մորթուած կոկորդէն:

● «Փողոտել»ը պաշտամունքային մեկնակէտ ունեցած է: Փողը կտրողը, չունչին (կեանքին) ճամբան կը կտրէր ի պատիւ աստուածներուն:

«Փողոտել»ի իմաստը ոճրային դարձաւ երբ անասունի փողոտումը մարդ արարածի վրայ կիրարկուեցաւ. մարդն ալ գետին քաշեցին եւ դաշոյնի բերանով անոր կոկորդը փողոտեցին, զայն յաճախ կիսախողխող ու կիսամեռ թողլով, որ հոգեվարի արիւնաքամ...:

ԽՈՂԽՈՂԵԼ

Կրկնուած գործածութիւնն է «խող» բայարմատին, որ կը նշանակէ սպաննել:

«Խողխողել»ը «փողոտել» բայէն կը զանազանուի: «Խողխողել»ու մէջ չարչարել ալ կայ, «չարաչար սպաննել» ալ կայ: Ասիկա կ'արտայայտուի նաեւ կրկնուած «խող-խող» բայաձեւով, որուն բնաձայն հնչումին մէջ՝ կարծէք կը լսենք սուրի, սղոցի կամ գայլի ահաւանդուն կճռտոցը:

ՅՕՇՈՏԵԼ

Կը նշանակէ անդամ անդամ կտրել, պատառ պատառ փրցընել:

Բայարմատն է «օշ» կամ աւելի գործածականը՝ «յօշ»: Կը նշանակէ միսի պատառ:

«Յօշոտել»ը չի նշանակեր յօդակապերը կտրել կամ անդամ մը անջատել մարմինէն, ինչպէս որ էր «ջարդել, կոտորել» բայերուն պարագային, ո'չ ալ «սպանանել»ի պէս պաշտամունքային ծագում ունի ան: «Յօշոտել» կը նշանակէ ձեռքերով (կամ ճիրաններով) մարմին մը բզբտել, առանց դանակ գործածելու, այնպէս որ յօշոտուած մարմինը դիտելը, ականի մը վրայ քալած զինուորի պէս, գեղեցիկ տեսարան ըլլալու չէր:

ԽՈՇՈՇԵԼ

Յօշոտել բային նմանութեամբ կազմուած է նաեւ «խոշոշել» բայը, որ կը նշանակէ սպաննել՝ ո'չ թէ մէկ մահաբեր հարուածով, այլ մարմինին միսերը մի քանի տեղէն փրցնել, պոկելով: Դանդաղ մահ:

ԿՈՃՈՊԵԼ, ԿՈՇԿՈՃԵԼ

Երկու բայերուն բայարմատն է «կոճ», որմէ առաջ եկած է «կոճել» հին բայը, որ կը նշանակէր հարուածելով կտրտել:

1) Կոճոպել —

Բայը առնուած է պարտիզային աշխարհէն եւ կը նշանակէ ծառերուն աւելորդ ճիւղերը կտրել եւ միայն բունը թողուլ: Այս պայմաններէն, ծնած է «կոճիկ» բառը, որ կը նշանակէ ծեծելու գործիք (ոչ պատժական իմաստով):

«Կոճոպել»ը՝ յետագային դարձած է մարդու անդամները ջարդել (թեւ, սրունք, եւն.) կամ զանոնք մարդու մարմինէն մէկ մէկ անջատել, միայն իրանը ձգել, առանց օրկանական (սիրտ, ստամոքս, գլուխ, եւլ.) գործիքներուն դպչելու: «Կոճոպել»ը ինքնին մահ չի պատճառեր. մահը կը հետեւի անոր պատճառած արիւնահոսութենէն:

2) Կոշկոճել —

Ձեւափոխուած կրկնութիւնն է «կոճկոճել» բային, որուն մէջ կրկնուած է «կոճ» արմատը: Կը նշանակէ քարերով զարնել, ծեծել: Հոս ճիւղը ծառէն անջատել չէ, ո՛չ ալ սրունքները մարմինէն, այլ կը նշանակէ հարուածել՝ ջարդելու համար, գլուխը, գանկը փշրելու համար: Մարդը միջատի պէս ճզմել է:

ՄՈՐԹԵԼ

Նախնական իմաստով նշանակած է «մորթը հանել, կաշին քերթել», մորթագերծ ընել: Այսօր «ոչխար մորթել» այլեւս չի նշանակեր մորթը հանել, այլ խողխողել, թէեւ երբ ոչխար մորթեն, անոր մորթն ալ կը հանեն: Նախապէս բայը ունէր երկու իմաստներն ալ: Յետագային պահեց մէկ իմաստ, հոմանիշ դարձաւ սպաննելու, խողխողելու՝ մորթը հանելով կամ առանց հանելու:

Իսկ երբ «մարդ կը մորթեն» կ'ըսենք, զայն ոչխարի կը նմանցնենք, առանց յատուկէն մտածելու անոր մորթը հանելու մասին:

ՋԵՆՈՒԼ

«Ջենուլ» պաշտամունքային հոմանիշն է մորթել բային: Կը «զենուլ» իբր մատաղ, իբր զոհ աստուածներուն:

Բայարմատն է «զեն», որ կը նշանակէ զոհ, մորթուած կենդանի՝ պաշտամունքի համար:

«Զենուամի» գործը ամէն տեղ չէին կատարեր, այլ յատուկ վայրի մը մէջ, որ կը կոչուի «զենարան» կամ զոհարան:

Կենդանիներ կային, որոնք պիղծ նկատուած էին զենուամի համար եւ կը կոչուէին «անզենլի»: Կենդանիներ ալ կային, որոնք ատակ էին աստուածներու իբր նուէր զոհուելու: Այս զոհական կենդանիները մորթուելէ առաջ, կը գեղեցկացուէին զարդարանքներով, անոնց մազերը փունջ փունջ կը հիսուէին եւ անոնց պարարտ պարանոցը թարմ ոստերով ու ծաղիկներով կը զարդարուէր:

Այս պարագային համար, կարգ մը բանասէրներ կը սիրեն մերձեցում մը ստեղծել «զենուլ» եւ «հենուլ» (հիւսել) բայերուն միջեւ:

ԲՆԱԶՆՁԵԼ, ԶՆՁԵԼ

Անոնց բայարմատն է «ջինջ»: Ան կը նշանակէ յստակ (աչքին տեսողութեան համար), պայծառ՝ ջուրի մը պէս, որուն խորքը տեսանելի է աչքով: Ինչ որ աչքի տեսողութեան արգելք չէ, «ջինջ» է:

• «Ջնջել», նախնական իմաստով, նշանակած է աչքի տեսութեան առջեւէն արգելքները վերցնել, տեսարանը մաքուր դարձնել, աղտը կամ արգելքը անհետացնել (որմէ ջնջող կամ ջրնջան բառերը, որոնք աչքի տեսութիւնը կը դիւրացնեն):

Բառին ծննդավայրը դաշտային երկիր մը ըլլալու է:

Այս պատճառով՝ «ջինջ» արմատին հետ զուգորդուած է նաեւ «ջին» բառը, որ նշանակած է գաւազան, բիր: «Ջին» արմատէն ծագած է «ջնել» բայը, որ նշանակած է «գաւազանով զարնել, ծեծել», ո՛չ թէ պատժելու, այլ գաւազանով կամ բիրով մաքրելու թուփերը, բարձր խոտերը, որոնք հողագործին ընդհանուր տեսարանը կը խափանեն: Այս պատճառով՝ դաշտը «ջնջել» կը նշանակէր անոր ժայռերը, թուփերը անհետ դարձնել, զայն ա՛յնպիսի ձեւով մաքրել, որ թուփերէն, ժայռերէն ու վայրի խոտերէն հետք չմնար եւ հորիզոնը բացուէր:

Նոյն առիթով ստեղծուած են հետեւեալ բայերը. «մաքրաջնջել» (աղտ համարուող իրերը բոլորովին ջնջել), «բնաջնջել» (բունէն, արմատներէն մաքրագործել, հողին մէջ թաղուած արմատ իսկ չձգել):

• Ապա դաշտերու մաքրութենէն՝ «Ջնջել»ու իմաստը անցած է ուրիշ հորիզոններ «խափանող» առարկաներու, այսինքն՝ մարդոց «մաքրութեան», մաքրագործումին: «Ջնջել» նշանակած է ունշնչացնել: Այս հանգրուանին հասած, ամէն խափանարար անձ («ընդէ՞ր զերկիրդ խափանէ») «Ջնջուելու» դատապարտուած մարմին նկատուած է:

«Ջնջուելիք» մարդը այս պատկերացումին մէջ, իբր վայրի, խոտան բոյս նկատուած է արտին մէջ: «Մշակ»ը զայն այնպիսի ձեւով կտրելու, փրցնելու, իր արմատէն հանելու է, որ բոյսը հետք ու արմատ իսկ չձգէ զինք ծնած մայր հողին վրայ:

«Ջին» եւ «ջինջ» բնիկ հայ բառեր են:

Գործադրութիւնը՝ թրջական:

ԿՈԾԵԼ

«Կոծ» ծեծ կը նշանակէ: «Կոծել» կը նշանակէ ծեծել:

Ալիքները կը ծեծեն նաւուն կողերը ու նաւը կը կոշուի «ծովակոծ» կամ «ալեկոծ» կամ «հողմակոծ», այսինքն՝ ալիքներէն, հովերէն զարնուող նաւ: Մարդը կրնայ դատապարտուիլ «քարակոծութեան», այսինքն՝ քարկոծուիլ, ինչպէս Ստեփանոս Նախափկան:

Մարդ կրնայ նաեւ ինքզինք կոծել, իր կուրծքը ծեծել՝ որպէս լալու եւ ապաշխարելու արտայայտութիւն, իբր ողբի նշան, սուգի առթիւ: Եւ որովհետեւ լալ ու կոծելը, կուրծք բախելը ու գլուխը դագաղին զարնելը ընդհանրապէս մահուան առթիւ կը կատարուէին՝ «կոծել» դարձաւ հոմանիշ մեռել ողբալու: Ծնան նաեւ «կոծատեղի» (ողբալու վայր) եւ «կոծպար» (եղերամայրերու պար, խումբ) եւ համանման բառեր:

ՈՂՈՔԵԼ

«Ողոք» կը նշանակէ քաղցր եւ համոզիչ խօսք, լեզու:

Բնիկ հայ բառ է, որ ստուգաբանօրէն նման է լատինական loquor (կը խօսիմ) եւ eloquentia (ճարտարախօսութիւն) ոճաբանութեան, որ հայերէնի նման՝ կը նշանակէ խօսիլ համոզկեկ կերպով:

Հետեւաբար «ողոքել» բայը իր մէջ կը բովանդակէ համոզկեկ լեզու ունենալու պայմանները: Այսպէս՝ «ողոքել» կը նշանակէ «աղաչելով խօսիլ», «չնորհակալութիւն յայտնելով խօսիլ», «ա-

ղերսական, աղաչական» լեզուով համոզել, հանդարտեցնել, հարթել, կակղցնել: Ասոնց հակառակ՝ «անողոք»ը ա՛յն է, որ չի համոզուիր, չի հանդարտիր, չի զիջիր, չի կակղնար, կարծր կը մնայ, թշնամիի պէս:

«Ողոք»ի լեզուական խումբին կրնանք միացնել «չողոք, չողոմ, չողոքորթ» բառերը, որոնց իմաստը արդէն չեղած է դէպի կեղծաւորութիւն կամ դերասանութիւն:

Նոյն բառախումբին կը պատկանի «բողոք» բառն ալ, որ իր «բ» բացասական մասնիկով՝ կը հակադրուի «ողոք» բառին նշանակութիւններուն: «Բողոք»ը կը սկսի երբ «ողոք»ը ապարդիւն կը մնայ:

ԹԱՂԵԼ

«Թաղել»ը անպայման մեռել թաղելու իմաստ չունի: Կը նշանակէ նաեւ առարկայ մը «հողին տակ փորելով ծածկել, պահել», ինչպէս գանձ մը կամ որթատունկի ճիւղ մը:

● Նախամարդը երբ իր առաջին քայլերը կ'առնէր այս երկրագունդին վրայ՝ իրեն սեփական ոչինչ ունէր բացի իր անձէն. ո՛չ երգիք գլխուն վերեւ, ո՛չ պատսպարան թիկունքին, ո՛չ գրպան (քանի մերկ էր): Առարկայ մը, որս մը, գործիք մը պահելու համար՝ իբր ամենէն մատչելի թաքստոց՝ իր ոտքին տակի հո՛ղը գրտաւ, ան ալ հաւանաբար սորվեցաւ ոսկորը պահող շունէն կամ միւս կենդանիներէն:

Հողին տակ պահեց նաեւ իր մեռելները, զանոնք «թաղեց»:

Ապա յառաջդիմութեան հետ, մարդը այդ անանուն հողակոյտերը դարձուց գերեզմաններ, յիշատակի վայրեր: Հողիներու անմահութեան հանդէպ անոր հաւատքը զինք մղեց ա՛լ աւելի զարդարելու եւ ճոխացնելու այդ գերեզմանները, որոնք գոյութիւն ունին բոլոր ազգերուն մօտ:

● Հայուն համար՝ իր ննջեցեալները անթաղ ձգել մեծագոյն վիրաւորանքն էր մեռեալին հանդէպ: Մարդը իր մեռելները թաղելով, կը հաւատար զանոնք վերադարձնել հողին, ուսկից ծնաւ, «մայր» հողին: Անթաղ ձգելը կրկնապէս մեռնիլ էր, թէ՛ այս աշխարհի թէ՛ անդի աշխարհի համար: Անտէրութեան ու որբութեան մեծագոյն նշանն էր:

Եղիշէ Վարդապետ, Վասակ Սիւնիի դէմ իր ահաւոր անէծքը զազաթնակէտին հասցնելու համար, անոր մահը սարսափելի պատկերներով նկարագրելէ ետք, իբր գերագոյն պատիժ՝ իր խօսքը կը

փակէ ըսելով. «Ոչ երեւցաւ տեղի գերեզմանի նորա»: Գերեզման մ'իսկ չունեցաւ: Եւ այս տողով՝ Եղիշէ Վասակի վրայ կ'իջեցնէ ի'ր դամբանաքարը:

• Մինչեւ օրս մենք զգայուն ենք անապատներու մէջ «անթաղ մնացած» մեր նահատակներուն հանդէպ: Անոնց մասունքները անապատներէն հաւաքելով եւ յուշակոթողներու կամ մատուռներու տակ զանոնք ամփոփելով՝ զանոնք իրենց ժողովուրդին ու ազգին կը վերադարձնենք, որպէսզի չըսուի թէ անտէր մնացին:

Բ. ՄԱՍ

Այս կարգ մը բայերուն իմաստաբանական վերլուծումը տալէ ետք, այժմ կ'անցնինք կարգ մը գոյականներու բացատրութեան:

ՄԱՏԱՂ

«Մատաղ ընել», ներկայիս կը նշանակէ զոհ ընել, աղքատներու ճաշ տալ, զառնուկ կամ աքլոր մորթել՝ չէնքի մը բացման կամ անձնաւորութեան մը այցելութեան առթիւ, եւն.:

«Մատաղ» բառին իսկական առումը՝ զոհի իմաստ չունի, այլ կ'ականարկէ այն թարմ տարիքին, որուն մէջ «մատաղատի» կենդանի մը ատակ կ'ըլլար կուռքերուն զոհուելու, եւ «մատաղատունկ» բոյսերն ալ՝ աստուածներուն նուիրուելու:

Հորթը, երինջը, բոյսը կամ կոյսը, զորս աստուածներուն կը նուիրէին, «մատաղ» չեն, այլ ունին մատաղ տարիք, դեռատի, մատղաշ, նորաբողբոջ: Հետեւաբար «մատաղ»ը զոհ չէ, այլ տարիք: Զոհ մը միայն որոշ տարիքի մը մէջ ատակ նկատուած է իբր զոհ ընծայուելու եւ այդ տարիքը՝ «մատաղ» տարիքն է, այսինքն՝ անարատ, անմեղ, որ չէ պղծուած մարդուն գործածութեամբ, ուստի արժանի է աստուածներուն նուիրուելու, քանի որ աստուածները, որոնք նախանձոտ պատկերացուած են, մեր լաւագոյնին արժանի են:

Յիշել Ս. Գիրքի Աբէլի ընտիր եւ Կայէնի պղծուած պտուղներէն բարձրացող մէկուն սպիտակ եւ միւսին սեւ ծուխը, որ նշանն էր Կայէնի մատուցած զոհերուն ոչ-մատաղ տարիքի պատկանելուն:

Պահլավական ծագումով այս բառը նախ նշանակած է զոհ, կենդանի նուէր, ապա այս միտքին միացած են զայն աստուածներուն մատուցանելու արարողութիւն, «պաշտամունք, աղօթք, երկըրպագութիւն» իմաստները: «Յաշտ»ը եղած է միշտ արիւնոտ պաշտամունք կամ զոհաբերում, արեան հեղումով: Անոր պաշտօնեաները կոչուած են «յաշտարար» (յաշտ կամ զոհ մատուցանող):

Առանց արիւնի «յաշտ» չկայ: «Յաշտ»ը իր արեան հեղումով կը խորհրդանշէր մարդուն ու աստուածներուն հաշտութիւնը: Տօները ժողովուրդի մը կեանքին մէջ՝ հաւաքական քաւութեան մեծագոյն օրերն եղած են:

Այս պատճառով՝ «յաշտ»ը տօնակա՛ն զոհ եղած է: Ան ընծայուած է միշտ մեծ տօնի մը կամ մեծ հանդիսութեան մը առիթով, իբր հաւաքական ընծայ ժողովուրդի մը կողմէ իր աստուածներուն հանդէպ: Այդ առիթով, բազմազազար կենդանիներ կը զոհաբերուէին աստուածներու բազիններուն առջեւ: Յիշել նաւասարդեան տօնակատարութիւնները Արածանիի ափերուն:

ԶՈՂ

Իրանական բառ է եւ հոմանիշ՝ «յաշտ» պահլավական բառին: Զոհը այն կենդանին է, որ կուռքերուն կը մատուցանէին: «Զոհ»ը, «յաշտ»ին պէս, արիւնոտ նուիրաբերում եղած է, սակայն հասարակ օրերու համար:

«Զոհ» բառը նախապէս եղած է «զոհր», որմէ վերապրած է «զոհրասէր» հագուազիւտ բառը, որ կը նշանակէ զոհ սիրող (աստուած): «Զոհր» նշանակած է այն ջուրը, ապա եւ ըմպելին, որոնք մաս կը կազմէին զոհագործումի արարողութեան:

«Զոհ»ը, իմաստի բնագանցումով, նշանակած է նաեւ զոհի մի՛ս կամ զոհուած միս: Առաջին քրիստոնեաները զգուշացած են այդ «զոհածոյ» միսէն ճաշակելէ, որպէսզի մասնակցած չըլլային զոհերու հեթանոս պաշտամունքին եւ «չպղծուէին»:

● Մատուցուող «զոհ»երը բազմատեսակ էին, արտայայտուած՝ «մարդազոհ, ձիազոհ» եւ այլ բառերով: Յետագային՝ «զոհերու» ցանկին միացաւ նաեւ բարձր իտէալներու համար անձին զոհաբերումը (անձնազոհ, ինքնազոհ):

Աստուածներու մատուցուող զոհը մարդուն համար տեսակ մը փրկագին էր, աստուածներէն շնորհք մը ընդունելու համար:

Հասարակ օրերուն մատուցուող «զոհ»երով, կը թուի, թէ մարդը միշտ չէ հասած իր խնդրած շնորհքին եւ զոհը ի զուր մատուցուած ըլլալուն պատճառով՝ ծագած է «զոհ երթալ» ասոյթը, որ կը նշանակէ յուժպէտս զոհուիլ:

20Ն

Հոս, զոհ բառին՝ պիտի ուզէի կցել «ձօն» բառը, որովհետեւ բանասէրները բառակառուցումի իմաստով նոյն արմատին կը վերագրեն երկուքին ծագումը:

«Զոհ»ն եւ «յաշտ»ը կենդանիներու արիւնոտ զոհաբերումներէն եւ անոնց գլխաւոր պաշտօնակատարները՝ քուրմերն ու քրմապետերն էին:

«Զօն»ը եւս աստուածներուն ընծայուած նուէր էր, բայց այս պարագային նուիրուածը երինջ կամ կենդանի զոհ մը չէր, այլ տաճար մը, բազին մը, կառոյց մը, զոր կը յանձնէին աստուածներու պաշտպանութեան, զայն աստուծոյ ձօնելով, այսինքն՝ աստուծոյ անունը արձանագրելով. «Մեծին Արամազդայ»:

«Զօն»ը՝ անարիւն պաշտամունք ըլլալով, «ձօնելու» արարողութեան մաս կը կազմէր հեղուկի մը (ջուրի, գինիի, եւն.) սրսկումը՝ ձօնուող առարկային վրայ:

• Զուր սրսկելու այս սովորութիւնը պահպանուած է նաեւ քրիստոնէութեան ծիսակատարութեան մէջ, երբ օրհնեալ ջուր կը գործածեն, մեռելաթաղի, տնօրհնէքի կամ այլ առիթներու, սատանան հեռացնելու եւ տունը կամ անձը ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտպանութեան յանձնելու նպատակով:

• Զուրով կամ ըմպելիով տաճար կամ տուն ձօնելու այս հեթանոսական սովորութենէն առաջ եկած է նաեւ մեր ներկայ «գինեձօն»ը՝ գիրքի մը հրապարակումին առթիւ: Գինեձօնի ընթացքին, գիրքին հեղինակը կը գրաւէ կուռքերուն տեղը, իսկ տօնակատարողները կը ստանձնեն քուրմերուն պաշտօնը, գիրքը թաթխելով գինիի մէջ:

• Զօնը դարձած է նաեւ գրական սեռ մը: «Զօն»ը կը գրաւէ գիրքի մը ճակատը եւ կը ծառայէ հեղինակին յարգանքը արտայայտելու սիրելի կամ յարգելի «կուռքի» մը...:

ԱՐԻԻՆ

Արիւնը մեզի համար՝ կարմիր հեղուկն է, որ կը հոսի մեր երակներուն մէջ: Սակայն անոր ծագումնային իմաստը տարբեր եղած է:

— «Արիւն», սկզբնական իմաստով նշանակած է «սպանութիւն, կոտորած»: Այս իմաստը պահպանած է աշխարհաբարն ալ՝ արիւն բառին յոգնակի գործածութեան մէջ: Երբ կ'ըսենք ժողովրդային ոճով՝ «արիւն պիտի հոսի», կը հասկնանք սպանութիւն եւ ոճրագործութիւն:

— «Արիւն» ապա առած է ազգականութեան իմաստ, ուստի եւ «արենակցութիւն» բառը՝ իր զանազան ճիւղաւորումներով:

— «Արիւն» վերջապէս արտայայտած է մարդու նկարագիրը, խառնուածքը, երբ կազմուած են «տաքարիւն, պաղարիւն, գտարիւն», եւն., բառերը:

● «Արիւն» բառը կազմուած է հնդեւրոպական «էսր» արմատէն, որ հայերէնի մէջ ստուգաբանականօրէն դարձած է «ար», վերջավանկին կցուած «իւն» մասնիկով:

«Արիւն» բառը հնդեւրոպական լեզուով՝ կը նշանակէ «հոսիլ», արտայայտելով արիւնին հոսումը, ըլլա՛յ երակներու մէջ, ըլլա՛յ մանաւանդ մարդու կամ անասունի վէրքերէն: Իսկ սանսկրիտ լեզուով՝ կը նշանակէ «կարմիր», տպաւորուած՝ արիւնի բոսոր գոյնէն:

Նախամարդը ուժգնօրէն ազդուած է այն իրողութենէն, որ, մարդը կամ կենդանին երբ իրենց արիւնէն պարպուին՝ վիրաւորւելով կամ սպաննուելով, կը դադրին ապրելէ, կը մեռնին: Նախամարդը իսկոյն արիւնը զուգորդած է կեանքի եւ ողջութեան գաղափարին, իսկ զայն կորսնցնելը՝ հոմանիշ դարձուցած է մահուան: Եւ որովհետեւ այս երեւոյթը ահաւոր համեմատութիւններով կ'իրականանայ մանաւանդ կոտորածի եւ պատերազմի պարագաներուն, ուստի «արիւն» բառը նշանակած է «սպանութիւն, կոտորած»:

Այս երեւոյթներէն մեկնած՝ Նախամարդուն համար արիւնը ստացած է սրբազան արժէք, դարձած է մարդու գոյութեան եւ ամբողջականութեան շատ թանկագին մասը: Անհատներ ու ժողովուրդներ իրենց սիրելիներուն «արեան գին»ը կը պահանջեն եւ անոնց վրէժը կը լուծեն արիւն թափելով:

Արիւնը այնքան թանկագին է, որ մարդը ուրիշին իր հաւատարմութիւնը կամ մօտիկութիւնը փաստելու համար, զինակցութեան սրբազան դաշինք կնքելու համար, իբր ամենաթանկագին երաշխաւորութիւն՝ իր արիւնը խառնած է միւսին արիւնին. սովորութիւն մը, որ մինչեւ օրս ներգոյ է կարգ մը գաղտնի կազմակերպութիւններու անդամագրութեան արարողութեան մէջ:

Նոյն երեւոյթին կը պատկանին բազիններու առջեւ աստուածներուն զոհուած կենդանին եւ անկէ հոսող արիւնը զոհարա-

ներին մէջ: Զորք զաշինք մըն էր, կնքուած՝ աստուածներուն եւ մարդոց միջեւ, արեան միջոցով:

Բարեկամութեան դաշինքէն զատ՝ արիւնը ծառայած է որպէս սրբազան զօղ ժողովուրդներու միջեւ՝ «արենակցութեան» ճամբով ու ստացած է ընկերային հասարակական նոր արժէք. յատկանիշ ցեղին եւ անոր պատուախնդրութեան:

Շատ աւելի ուշ ժամանակներու մէջ, եւ հաւանաբար տարբեր միջավայրերու բժշկական ազդեցութեան տակ, մարդու նկարագրային որպիսութիւնը վերագրուած է անոր ֆիզիքական կազմին եւ յատկապէս անոր արիւնին, եւ ծնած են «տաքարիւն, զտարիւն» բառերը:

Մարդուն «արիւն»ն ալ մաս կը կազմէ մարդուն «ամբողջականութեան» գաղափարին: Արիւնհեղութիւնը, մահուան ու հիւսանդութեան գաղափարներուն պէս, թշնամանք եւ թշնամութիւն է մարդուն «ամբողջականութեան» դէմ:

ԹՇՆԱՄԻ-ԹՇՆԱՄԱՆՔ

Այս երկու բառերէն ստացուող անմիջական տպաւորութիւնն ա՛յն է, թէ անոնք նո՛յն արմատէն ծագած են, ուստի իրարու նոյնիմաստ ալ են: Իրականութիւնը տարբեր է:

1) «Թշնամ, Թշնամագնք»:

«Թշնամ» պահլաւական բառ է, որուն արմատներն են «դուշ» (վատ, գէշ) եւ «նամ» (անուն): «Դուշնամ» կը նշանակէ վատանուն, գէշ համբաւ ունեցող, որուն մէջ՝ «անուն»ը հոմանիշ է պատիւի, արժանապատուութեան, իշխանութեան. «յանո՛ւն օրինաց... յանո՛ւն Հօր եւ Որդւոյ...»:

«Դուշնամ» բառը հայերէնով նախապէս եղած է «դշնամ», որուն «դ» գիրը յետագային դարձած է «թ», հանդիպելով «շ» տառին եւ առած «թշնամ, թշնամանք» վերջնական ձեւը:

«Թշնամանք» կը նշանակէ «անարգող արարք կամ խօսք անձի մը դէմ, յիշոց», իսկ «թշնամանել» կը նշանակէ վատ անուն տալ, անարգել, նախատել:

Թշնամանքը թշնամութիւն չէ, այլ առիթ ու դրդապատճառ թշնամութեան: Թշնամանքը կրնայ հաշտութեամբ վերջ գտնել՝ թշնամութեան չհասած, եւ կամ ընդհակառակը՝ վրէժխնդրութեան կամ հատուցումի յանգիլ: Անձ մը երբ կ'անարգեն կամ կը վարկաբեկեն, զայն նախ «կը թշնամանեն», անունը կ'աւրեն: Ապա հարցը թշնամանքէն կ'անցնի թշնամութեան:

2) «Թշնամի, Թշնամութիւն»:

Պահլաւերէնէն ծագում առած «թշնամի» բառը, հայերէն՝ կը նշանակէ «ոսոխ, հակառակորդ»: Ան կազմուած է պահլաւական երկու բառերէ. «դուշ» (գէշ, վատ) եւ «ման» (միտք, խելք, հոգի): «Թշնամի» բառը իր այս ստուգաբանական իմաստով նշանակած է «գէշ հոգի կամ դիտաւորութիւն» ունեցող:

Հայերէնին մէջ՝ «թշնամի» բառին նախաձեւը եղած է «դըշ-ման», ապա (վերել նշուած լեզուական պատճառին համար), դարձած է «թշնամ», «ի» վերջամասնիկով: Առաւել՝ պահլաւական «դուշման» բառին վերջավանկէն ազդուելով՝ «ման» դարձած է «նամ» հայերէնի մէջ, ինչ որ ծառայած է շփոթութիւնը աւելցրնելու «թշնամի» եւ «թշնամանք» բառերուն իմաստին միջեւ:

Հայ մարդը «բարեկամ» կոչած է իր բարիքը ցանկացող անձը (բարի կամենալ) եւ «թշնամի»՝ իր չարիքն ուզողը: Իսկ զինք թշնամանող անձը նկատած է հակառակորդը, թշնամին, ոսոխը:

ՆԱՀԱՏԱԿ

Կը նշանակէ ազնիւ նպատակի համար իր կեանքը զոհած անձ: Այս իմաստով՝ մեր Եղեռնի զոհերը կոչած ենք Ապրիլեան «Նահատակներ»:

● «Նահ-ատակ» բառին սկզբնավանկը կազմուած է հայերէն «նահ» (կամ «նախ») բառէն, որոնք իմաստով համարժէք են իրարու եւ կը նշանակեն «առաջին»: Նահապետ ու նախարար բառերը, հայ հին ձեռագիրներուն մէջ, ուղղագրուած են երկու ձեւով. «նախապետ»-«նահապետ» (առաջին պետ) եւ «նահարար»-«նախարար»:

Իսկ «Նահ-ատակ» բառին վերջավանկը («ատակ»), ոմանց կողմէ հասկեցուած է իր հայերէն իմաստով. իբր «ատակ, կարող, հզօր»: Ուստի «Նահատակ» նշանակած է «նախազօր», այսինքն՝ միւսներէն քաջ:

● Թէեւ իմաստի տեսակէտէ գրեթէ նոյն արդիւնքին կը յանգինք, սակայն ուրիշ բանասէրներու մեկնաբանութեան համաձայն՝ նահատակ բառին «տակ» վերջավանկը հայերէն չէ, այլ պահլաւերէն եւ կը նշանակէ «վազք, արշաւ»: Հետեւաբար «նահատակ» կը նշանակէ «առջեւէն արշաւող, քաջամարտիկ, առաջամարտիկ»:

Այս նոյն կառույցով կազմուած են նաեւ «ասպատակ» (ձիով արշաւող) եւ «շահատակ» (շահի կամ քաղաքի ետեւէն արշաւող) բառերը:

ՎԿԱՅ

Պահլաւական ծագումով այս «վկայ» բառը, իր ստուգաբանական իմաստով՝ կ'արտայայտէ դէպի առաջ շարժումը ա'յն մարդուն, որ քաջութիւնը կ'ունենայ անջատուելու մարդերու խմբակէն եւ դատարանի առջեւ իր վկայութիւնը բերելու:

Քաղաքական դատարանի մը առջեւ տրուած այս վկայութիւնը բոլորովին բնոյթ կը փոխէ, երբ մարդիկ քաջութիւնը կ'ունենան պաշտպանելու ո'չ թէ վէճի առարկայ իրաւունք մը, այլ իրենց հաւատքը, իրենց քրիստոնէական դաւանանքը, Քրիստոսը, ա'յնպիսի պատմաշրջանի մը մէջ, ուր քրիստոնեայ ըլլալը մահավճռի արժանի քրէական յանցանք նկատուած էր: Այս պարագային, վկայելը հոմանիշ կը դառնար մարտիրոսանալու:

Մենք կը հաւատանք, որ մեր նահատակներէն շատե'ր՝ նաեւ «վկաներ» էին, իրենց քրիստոնեայ կրօնին համար մարտիրոսանալով:

ՍՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Սրածել կը նշանակէ «ի սուր ածել», սուրով սպաննել, բնաջնջել: Իսկ «սրածութիւն» կը նշանակէ կոտորած, սուրէ անցուած, համատարած սպանդ:

«Սրածել, սրածութիւն» բառերուն արմատը՝ «սուր» բնիկ հայկական բառն է, որ իբր ածական եւ իբր գոյական՝ սկիզբէն՝ զանազան իմաստներ ունեցած է:

ՍՈՒՐ

– «Սուր» բառը իբր ածական՝ կը նշանակէ հատու, կտրող, ըլլա'յ գործիքով, ըլլա'յ միտքով: «Սուր» կը նշանակէ նաեւ «արագ, շուտ, անմիջապէս», որմէ «սրարշաւ, սրընթաց» եւն. ածականները: Բոլոր իմաստներուն պարագային սուրը ա'ն է, որ արագ ու շուտ կը կտրէ:

– «Սուր» իբր գոյական, նշանակած է թուր, կտրելու գործիք, որուն հետեւանքով ծնած են «սրամահ, սրակոխ, սրակոտոր, սրախողխող», եւն. բառերը:

● «Սուր» բառը՝ ծակող, թափանցող, անջրպետը կամ հեռաւորութիւնները ճեղքող իր իմաստը կը պարտի իր ֆիզիքական արտաքին ձեւին: Որչափ սուր ձեւով գծուած է շեղքը՝ նոյնքան արագ է արդիւնքը:

Սուրի ֆիզիքական այս հասկացողութենէն ծնած է անոր ոչ նիւթական «սուր միտք» պատկերը: Միտք մը ա՛յնքան սուր է, ո՛րքան կարող է արագ ճեղքել իմաստներու տարածութիւնը, հասնիլ բանի մը իմաստին:

«Ուշադրութիւնը սրել» կը նշանակէ ուշադրութեան թափանցող ձեւ տալ:

● «Սուր»ը, հին ժամանակ, նշանակած է նաեւ ժանտախտ, այդ հիւանդութեան արագ եւ տարափոխիկ սփռումին պատճառով:

Վարակիչ հիւանդութիւններու ահաւորութեան դիմաց՝ մարդը ահաբեկուած՝ զանոնք նկատած է իբր աստուածներու կողմէ զրկուած պատուհաս, աստուածային սուրի հարուած: Մահուան հրեշտակը, սուր ի ձեռին, Փառաւոններու օրով Եգիպտոսի անդրանիկ զաւակները ջարդեց ազատագրելու համար հրեայ ժողովուրդը եգիպտացիներուն գերութենէն:

Այս պատկերացումն ունէին բոլոր հին ժողովուրդները ժանտախտի նման աղէտներու մասին:

Նոր չրջաններուն՝ աստուածներուն զօրութեան վերագրուած աղէտը, մարդիկ կրցան աւելիով եւ աւելի «լաւ» իրագործել եւ «սրածութիւն»ը դարձաւ մարդու ձեռագործ-ժանտախտ, մանաւանդ երբ գործադրուեցաւ անգէն զանգուածներու վրայ:

ԵՂԵՌՆ

«Եղեր» կամ «եղեռն» նախապէս նշանակած է «սուգի երգ»:
Այս ողբուլացը սակայն հասարակ լացուկոծ չէ եղած, այլ անիկա ստացած է որոշ հանդիսաւորութիւն եւ կատարուած է երգի ու նուագածութեան (սրինգի) միջոցով: Հեթանոսական հայ բարքերու արտայայտութիւնն է «եղեր»ը, ինչպէս նոյն բառէն կազմուած «եղերամայր» (լալամայր)ը: Հայ գուսաններուն նախասիրած վիպասանքին մաս կազմած է «եղեռն»ը, այսինքն՝ յունական թատրոնի նմանութեամբ՝ թագաւորներու, իշխաններու մահուան ողբասացութիւնը:

Հետեւաբար, «եղեռն» բառը սկիզբէն եղած է ողբասացութիւն մը: Ողբական կամ լացուկոծի նոյն իմաստին հետ աւընչուած են «եղուկ» ու «եղկելի» բառերը:

Սակայն յաջորդ հանգրուանին, «եղեր»ը նշանակած է «լալոյ արժանի գործ», ողբերգական դէպք կամ դժբախտութիւն, առանց մանրամասնելու «լալոյ արժանի գործ»ին բնոյթը: Դժբախտ դէպքը, իր տարողութեամբ, գերազանցած է ողբասացութիւնը եւ «եղեր կամ եղեոն» բառերը գերազանցապէս նշանակած են «փորձանք, չարիք», աղէտ, այսպէս պատրաստելով եղեոն բառին ներկայ իմաստը:

Եւ որովհետեւ «փորձանքի ու չարիքի» պատճառը յաճախ ոճրագործութիւն մը եղած է, ուստի «եղեոն»ը ի վերջոյ առած է ոճիրի իմաստ, որմէ եւ «եղեոնագործ» (ոճրագործ) բառը:

Եղեոնը միայն ցաւալի դէպք կամ աղէտ մը չէ, այլ անոր մէջ ոճիր կայ, հետեւաբար յանցանք, ուստի դատապարտութիւն ու պատիժ:

ՈՃԻՐ

Հիմնուելով անոր սանսկրիտ եւ զենդական արմատներուն վրայ, «ոճիր» սկիզբէն նշանակած է չար վարմունք, չար արարքի գործադրութիւն: «Ոճիր»ը չարագործութեան ծանր տեսակն է. ծանր՝ իր պատճառած վնասին մեծութեամբ, ծանր՝ վնասի ենթարկուած մարդոց բազմութեամբ, ծանր յանցապարտութեամբ:

Մարդը զանազանած է չարը նախ ըստ իր աղբիւրին. չար կայ, որ բնութենէն կու գայ, եւ չար կայ, որ մարդը կը գործէ: Բնութեան պատճառած չարիքները մարդը չէ բնորոշած «ոճիր» բառով, որովհետեւ զանազանած է չարագործութիւնը, որ յանցաւոր է, եւ չարագործութիւնը, որ պատիժի արժանի է:

Ապա պատիժի արժանի չարիքներու միջեւ եւս՝ Մարդը զանազանած է փոքր չարութիւնը մեծ չարութենէն, փոքր յանցանքը մեծ յանցանքէն, ու անոնց համեմատ՝ փոքր պատիժը մեծ պատիժէն:

«Մեծ չարութեան» Մարդը տուած է «ոճիր» անունը, սպասելով որ անոր տրուի մեծ պատիժ:

ՆԱԽՃԻՐ

Ներկայ հայերէնով՝ նախճիր կը նշանակէ կոտորած:

Պահլաւական ծագումով այս բառը սակայն նախապէս նշանակած է միայն «որս, որսական կենդանի»: «Նախճիր առնել» նշանակած է որսի ելլել, որս բերելու երթալ, որսալ:

«Նախճիր» բառն ալ, նախորդ բառերուն պէս, իր նախկին նշանակութենէն ուստում մը կատարած է դէպի ոճրային աշխարհ ու առած է կոտորածի, ջարդի, սպանդի ներկայ իմաստը, այն օրէն երբ մա'րդը դարձուցին «որս, որսական կենդանի», մա'րդու հետ վարուեցան իբր որսական անասունի հետ եւ «Նախճիր առնել»ը նշանակեց որսի ելլել ո'չ թէ այլեւս գազան որսալու, այլ մարդ սպաննելու, մարդու որսորդութեան երթալու:

Այս ահաւորութեան դիմաց եւ իր դարաւոր աղէտներուն փորձառութենէն ետք, հայ լեզուն հարկադրուեցաւ սարսափը յոգնակիի վերածել ու «Նախճիր»ը «Նախճիրք» ընել, «որսական» անմեղ իմաստին՝ ոճիրի տարողութիւն տալու համար:

Խոսրովի անտառներուն մէջ որսի գացող մարդիկը խտրութիւն կը դնէին որսին էգ կամ արու ըլլալուն: Ո'չ մէկ խտրութիւն դրուեցաւ հայ ժողովուրդին զաւակներուն հանդէպ, 1915-ին:

ՍՈՒԳ

Սուգը հին ժամանակ եւս՝ ողբի ու խոր վիշտի արտայայտութիւնն էր: Սակայն անցեալին՝ ան տեղի կ'ունենար մահուան առիթներուն եւ իբր յատկանշական երեւոյթ՝ կը կատարուէր անշնչացած մարմնին առջեւ:

Վիշտի արտայայտութեան այս ընթացիկ իմաստէն դուրս գալու եւ ժամանակի խորերը թափանցելու համար, «սուգ» բառի պահլաւական (կամ պարսկական) ստուգաբանութեան պատառիկները քով քովի պիտի բերենք, եւ պիտի քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները⁽²⁾:

Ըստ այդ լեզուական պատառիկներուն, «սուգ» բառը իր մէջ ներփակած է «խարոյկի, միացող առարկայի, կրակի, բոցի, ծուխի, այրելու» միտքեր: Ուրեմն սկզբնական շրջանին, «սուգ»ի ատեն, հնդկական սովորութեան նման, դիակը կ'այրուէր խարոյկի վրայ. բոցերը կը բարձրանային, ծուխը կը տարածուէր, շրջակայքը գիշերով կը լուսաւորուէր:

Մեր հայ մատենագիրներուն մօտ կամ պատմագիրներու էջերուն մէջ չենք հանդիպած դիակիզումի հայկական աւանդութեան մը: Յայտնի ալ չէ, թէ, հայերը նախապէս իրենց մեռելները կ'այրէին «սուգ»ի արարողութեան ընթացքին: Դիակիզումը եթէ նախապէս կիրարկուած էր մեզ մօտ՝ յետագային լքուած ըլլալու էր, քանի որ վաղեմի սովորութեան մը արձագանգն անգամ չէ մնացած մեր մատենագիրներուն մօտ, որքան գիտենք:

Հետեւաբար աւելի հաւանական է, որ դիակիզումը մաս կազմած ըլլայ պահլաւ ու պարսիկ բարքերուն: Նախ որ «սուգ» բառին ստուգաբանական ծագումը անոնց կը պատկանի: Ապա այս ժողովուրդներուն պաշտամունքին մաս կազմած է կրակը: Դիակը հրկիզելով՝ անոնք կրակապաշտական ծէս մը կատարած են եւ այդ ընելով՝ իրենց ննջեցեալը, կրակի ճամբով, իրենց կրակ-աստուածին վերադարձնել կարծած են:

ԿԱՊՈՒՏ - ԿՈՂՈՊՈՒՏ

Իբր հոմանիշ գործածուող այս երկու բառերը ստուգաբանականօրէն տարբեր մեկնակէտ եւ տարբեր մեկնութիւն ունին:

ա) Կապուտ —

«Կապուտ» բառին բայարմատն է «կապ»:

«Կապ» բառը ծառայած է կազմելու նախ բազմիմաստ բարդ բառեր. «վանկակապ, ծնկակապ, շաղկապ, շղթայակապ, կամարակապ, յօգակապ», եւն.:

Կազմած է նաեւ «կապել» բայը, որ կը նշանակէ իրարու բռնեցնել, կապով միացնել: Նշանակած է նաեւ բռնել, որսալ, կալանաւորել (ձուկ բռնել):

«Կապել» առած է նաեւ դիւթելու, գերելու կախարդական իմաստ:

«Կապել» բայը գործածուած է նաեւ մտաւոր աշխարհին մէջ եւ նշանակած է ըմբռնել: Ըմբռնելն ու հասկնալը՝ Նախամարդուն պատկերացումին համեմատ՝ նշանակած է «իմաստին հետ կապել», «իմաստը բռնել, կապել»:

• «Կապուտ» բառը առաջ եկած է «կապել» բային ֆիզիքական իմաստէն ու անոր կոպիտ ըմբռնումէն. շղթայել:

«Կապուտ» կը նշանակէ «աւար, կողոպուտ»: Ըստ իր արմատին, «կապուտ» ընելը կ'ենթադրէ ուժի գործածութիւն, կշռոպտուածը «բռնի» ուժով կապել, իւրացնել:

«Կապուտ»ը չի գործադրուիր գողունի կամ ծածուկ ձեւերով, այլ օր ցերեկով եւ ուժի ցուցադրութեամբ եւ նոյնիսկ աւարին տէրերուն ներկայութեան: Ան մեզի կը յիշեցնէ ամերիկեան cow boy-ական ֆիլմերուն արջառի աւազակները, որոնք օր ցերեկով եւ հրացաններու կրակոցին տակ կը կատարէին իրենց «կապուտ»ը, գողցուած արջառը իրենց «կապելով»:

բ) Կողոպուտ —

«Կողոպուտ»ն ալ աւար կը նշանակէ: «Աւար»ը պահլաւական հոմանիշն է հայկական «կողոպուտ»ին:

«Կողոպուտ»ին առարկան կը թուի թէ նախընտրաբար տէր չունեցող, լքուած բաներ եղած են, անկախաբար այն հարցէն, թէ անոնց տէրերը բռնի⁶ թէ ազատօրէն զանոնք լքած են: Ամէն պարագայի, կողոպտողը իր գողցածը թողօն նկատած է:

• «Կողոպտել»ը, մարդուն ինչքերուն բռնի տիրանալ է, բայց ոչ բոլոր ինչքերուն, այլ անոնցմէ մէկ մասին: Տուն կամ խանութ կողոպտողը ամբողջ ապրանքը չի տանիր:

«Կողոպտիչ»ը կրնանք պատկերացնել թաղային խռովութիւններու ընթացքին՝ մարդոց խանութները կողոպտող ցուցարարներուն, կամ անապատի անգղներուն, որոնք դիակին շուրջ կը դառնան մինչեւ անկէ պատառ մը փրցնեն ու փախչին. «դիակապո՛ւտ» . . . :

գ) Գողութիւն —

• Կապուտը կամ կողոպուտը ի⁶նչով կը տարբերին հասարակ գողութենէն:

Կապուտն ալ, կողոպուտն ալ, աւարն ալ գողութիւն են, այսինքն ուրիշին ունեցածին բռնի տիրանալն է, բայց անոնց գործադրութիւնը իրարմէ կը տարբերի . . . ոճի տարբերութեամբ:

«Գող» հայկական բառ է եւ լեզուական կապեր ունի «գեղ» (ծածկել) եւ «գաղ» (գաղտնի) արմատներուն հետ: Գողութիւնը կը թելադրէ «ծածուկ, խաբուսիկ, վարպետութիւն» իմաստները:

Գողնալը՝ առանց նշմարուելու ուրիշին առարկան անհետացնել է, ուստի ան կատարուելու է գաղտնի, ծածուկ: Այս գործելակերպէն ծնած է «գաղտագողի» բարդ բառը:

«Գող, գողութիւն» բառերուն իմաստին կեդրոնը չի ծանրանար գողցուածին վրայ: Գողցուած առարկան չէ, որ գողնալը գողութիւն կը դարձնէ, այլ գողնալու ձեւը: Կարելորդ՝ գողութիւն գործադրելու հնարքն է, վարպետութիւնն է, կերպն է:

Գողութիւնը այս տեսակէտէ արուեստ է: Այս ճամբով գողցուած առարկաները կոչուած են «գողօնք», որոնք քանակով մեծ ըլլալու չէին:

• Սակայն երբ վերեւ ըսինք, թէ գողութիւնը արուեստ է, չըսինք, թէ գողութեան մեծագոյն վարպետներն ո՛վքեր էին 1915-ին:

ԱՔՍՈՐ

Յունարէն բառ, որ հին ժամանակներէն իւրացուած է հայերէն լեզուին կողմէ, ինչպէս մեթոտ բառը:

«Աքսոր» հայերէնի մէջ մուտք գործած է երկու ուղիով եւ երկու ձեւի տակ. մին՝ ուղղակի յունարէնէն՝ «աքսոր» ձեւին տակ, միւսը՝ ասորենէնէն՝ «էքսոր» ձեւի տակ:

Մեր մէջ մուտք գործած հնագոյն ձեւը՝ յունական «աքսոր»ն է: Ան կազմուած է *εξ* (դուրս) նախդիրով եւ *ορος* (եզերք, սահման) գոյականով: «Աքսոր» բառացիօրէն կը նշանակէ վայր մը, որ կը գտնուի ոստանի մը, երկրի մը, պետութեան մը, ծնընդավայրի մը սահմանագիծէն դուրս: Հոն, այդ օտարութեան մէջ գտնուող անձը կը կոչուի աքսորեալ կամ աքսորական:

● 6-7-րդ դարերու մեր հելլենաբան մատենագիրները, «աքսոր»ը թարգմանած են «արտա-սահմանութիւն» բառով, բառացիօրէն ընդօրինակելով յունական համանման բառակազմութիւնը, ըստ իրենց դպրոցին աւանդութեան:

Մենք՝ Սփիւռքահայերս՝ մենք մեզ կոչած ենք «արտասահմանցի», մինչդեռ աւելի ուղիղ պիտի ըլլար «արտերկրացի» բառը գործածել, մեր այս արտերկրեայ գոյութեան չտալու համար աքսորի իմաստ, թէեւ իրականին մէջ եղեռնէն վերապրածներուն իւրաքանչիւրը աքսորական մըն է, կամայ ակամայ:

ԱՆԱՊԱՏ

Այս պահլաւերէն բառը բացասական ձեւով կազմուած է «ան-ապատ» բարդ բառէն, ուր «ապատ» կը նշանակէ բնակուած, չէն եւ մշակուած վայր, իսկ «անապատ»ը՝ անչէն, անբնակ, բնակութենէ զուրկ տեղ:

Այս ամայութեան իմաստին հետեւողութեամբ՝ «անապատ» բառը հայերէնի մէջ ստացած է նաեւ մենաստանի, վանքի կամ ճգնարանի նշանակութիւն. Լիմ, Կտուց «անապատ»:

● «Ապատ» բառով կազմուած են նաեւ կարգ մը քաղաքներու անունները, ինչպէս՝ Վաղարշապատ, Սուլթանապատ, Ալլահապատ, եւն.: «Ապատ» հոմանիշ է հայերէն «չէն» կամ «կերտ» բառերուն. Տիգրանակերտ, Ալաշկերտ, Հայաչէն, Նուպարաչէն, եւն.:

● Կարգ մը բանասէրներու համար «անապատ» բառը կը նըշանակէ «առանց պատի կամ շրջապատի տեղ»: Ուրիշներու համար ալ, ըստ յունական իմաստին, «անկոխ վայր»:

Այս ստուգարանութիւնը լեզուագիտականօրէն կրնայ ճիշդ չըլլալ, սակայն անոնց նկարագրածը հարազատ պատկերացումն է այն արաբական անապատներուն, որոնցմէ անցաւ մեր ժողովուրդը 1915-ին, աւազներու մէջ նահատակուելու համար, անթաղ:

ԴԻ – ԴԻԱԿ

Բնիկ հայ բառ է, որ լէշ կամ մեռած մարմին կը նշանակէ:

«Դի» բառը կարգ մը հին լեզուներուն մօտ նշանակած է ապականութիւն, մարմնի փտութիւն, որուն կը վերածուի մարդու մարմինը մահէն ետք:

«Դի» բառը, ուրիշ ազգերու մօտ, պատկերացուցած է դարձեալ մահուան պահը, երբ մարդը գետին կը տապալի մահէն զգետնուած, կ'անշարժանայ ու չի վերականգնիր, որովհետեւ «դիակացա՛ծ» է:

Երկու պատկերացումներուն պարագային՝ «դի կամ դիակ» մահացած մարդուն մարմնին արտայայտութիւնն են, այս կամ այն ձեւով: Ինչպէս քանիցս նշեցինք, Նախամարդը ընդվզած է ամէն գործօնի դէմ, որ իր մարմնին գեղեցկութիւնը կը խաթարէ կամ իր մարմնական ամբողջութիւնը կ'անդամահատէ:

ԴԱԳԱՂ (Ք)

«Դագաղ»ը նախապէս չէ եղած մահուան այն սնտուկը, որուն մէջ ննջեցեալ մը կը փակեն, զայն հողին յանձնելէ առաջ:

«Դագաղ» բառին արմատը չէ լուսարանուած:

Ոմանք զայն կը վերագրեն սանսկրիտ «դաղ» (տաղել, այրել) բառին, զայն զուգորդելով բառին նաեւ կասկարայ իմաստին եւ մեռելը այրելու սովորութեան հետ:

«Դագաղ» նախապէս նշանակած է այն «ճաղը, որուն վրայ մեռելը կը փոխադրէին»: Ասիկա մասնակի նկարագրութիւնն է յուղարկաւորութեան նախնական մէկ ձեւին, ըստ որուն՝ դիակը կը պառկեցնէին կասկարայի ձեւով շինուած երկաթէ պատգարակի վրայ եւ զայն ուսամբարձ կը շալկէին դէպի վերջին կայքը,

նման հոռմէական գահաւորակներուն, որոնց վրայ կ'ընկողմանէին իշխանուհիները եւ կը շրջէին հին Հռոմի փողոցներուն մէջ, հոսովու գերիներու ուսերուն վրայ:

Այդ երկաթէ ճաղին վրայ դիակը զետեղելէ ետք՝ զայն կը տանէին կիզման վայրը եւ «դազադ»ը կը տեղաւորէին խարոյկին վրայ (ինչպէս խորովածի շամփուրը կրակին վրայ) եւ կրակ կու տային: Մարմինը փայտերուն հետ կ'այրէր, կը սպառէր, իր մոխիրները խառնելով խարոյկին մոխիրներուն հետ: «Դազադ»ը, պաղելէ ետք, կը հանէին խարոյկին վրայէն, կը մաքրէին զայն: Ան յաջորդ գործածութեան համար պատրաստ էր:

Սկզբնական շրջանին՝ ճաղը փայտէ շինուած էր, որով ամէն մէկ դիակին հետ «դազադ»ն ալ կ'այրէր: Պէտք էր ամէն անգամ նոր դիակի համար նոր «դազադ» շինել: Ապա դազադը կատարելագործուելով՝ կասկարայի կերպարանք առաւ:

Այս կասկարան կը ծառայէր նաեւ իբր պատժական գործիք. դիակին տեղ մարդը ողջ ողջ կը պառկեցնէին շիկացած կասկարային վրայ:

ԴԱՄԲԱՆ – ԴԱՄԲԱՐԱՆ

«Դամբան» կը նշանակէ գերեզման, իսկ «դամբարան»՝ («արան» տեղական մասնիկով) կը նշանակէ «թաղելու» կամ «ոսկորներու տեղ»:

«Դամբ» արմատի սկզբնական իմաստն եղած է «փոս փորել», ապա նշանակած է «թաղելու համար փորել»:

«Դամբան» բառին հին արմատներուն շուրջ պրպտումներէն կը հետեւի նաեւ, թէ «դամբան» բառը հիմնուած է «մահ, խաւար, մութ» նշանակող բառերու վրայ: Իսկ ն. Մառի բացատրութիւնները՝ «դամբան» բառը կը կապեն «ոսկոր» նշանակող ասորական բառին:

«Դամբ» բառին յունական արմատները կը թելադրեն նաեւ «պատանքել»ու իմաստ, այսինքն՝ կ'ականարկէ պատանքի մէջ փաթթուած թաղելու սովորութեան, Ղազարոսի պէս:

• Պէտք է օր մը խօսիլ մարդ արարածին դամբան ունենալու բնածին զգացումին մասին:

ՇԻՐԻՄ

Բանասերներուն տուած զանազան բացատրութիւններուն համաձայն, «չիրիմ» նախապէս նշանակած է «փոս» (յունարէն), «հաստատուն բնակարան» կամ «պառկելու տեղ» (սանսկրիտ) :

«Շիրիմ»ը կը զանազանուի գերեզմանէն անով՝ որ «չիրիմ»ը կը նշանակէ դամբանաքար կամ քարաշէն գերեզման: Հողակոյտի տակ թաղուած գերեզման մը «չիրիմ» չի կոչուիր: Շիրիմը գերեզման մըն է, որուն վրան կառոյց մը կայ, միշտ քարաշէն:

Սանսկրիտ լեզուով «պառկելու տեղ» եւ «հաստատուն բնակարան»ի իմաստներէն մեկնած՝ հայերը «չիրիմ»ը ըմբռնած են իբր «քարաշէն կառոյց»: «Շիրիմի նախնական նշանակութիւնն էր պարզապէս քար»⁽³⁾ :

Հետեւաբար՝ երբ «չիրմաքար» կ'ըսենք՝ սխալ հայերէն կը խօսինք. եթէ «չիրիմ»ը արդէն քար է՝ չիրմաքարը ի՞նչ է :

ԳԵՐԵԶՄԱՆ

Իրանական ծագումով այս բառը, սկզբնական շրջանին չէ նշանակած հողին մէջ փորուած փոսը, ուր մեռելները կը թաղեն: «Գերեզման» ունեցած է գերբնական իմաստ, նշանակած է «հոգեւոր արքայութիւն», «երկինք», պարսկական կրօնական ըմբռնումով՝ «գովեստի տուն»ը:

«Գովեստի տուն»ը երկու ձեւով կարելի է հասկնալ. ըլլա՛յ իբր գովեստի արժանացած (բարի) մարդոց (փրկեալներուն) տուն, ըլլա՛յ նաեւ իբր աստուածները «գովելու վայր»:

Պարսիկ ժողովուրդը «գերեզման»ը հասկցած է իբր նախադուռ «արքայութեան». երկինք մը, որ գերեզմանով կը սկսի... : Ահա թէ ինչու գերեզման պղծելը՝ մարդու յաւիտենականութիւնը պղծել նշանակած է: Այս պատճառով՝ գերեզմանապղծութիւնը խստիւ դատապարտուած համամարդկային երեւոյթ մը եղած է բոլոր ազգերուն մօտ:

● Նախամարդուն կողմէ «գերեզման»ը իբր երկինքի նախադուռ կամ իբր «գովեստի տուն» ըմբռնուելէ ետք, զարմանալու չէ եթէ մարդոց գերեզմանները բացառիկ ձեւով ճոխացուած եւ պաշտպանուած կ'ըլլային: (Յիշել հայ թագաւորներուն դամբանները, որոնք ամրոց-գերեզմաններ էին): Ուստի ո՛չ ալ զարմանալու է, եթէ գողերն ալ, գերեզմանը երկինքի նախադուռ սեպելու փոխարէն՝ զայն գողութեան առիթ համարէին եւ զանոնք թաւանելու ելլէին:

Ուսկից՝ «գերեզմանահատ» կամ «գերեզմանակրկիտ» բառերուն գոյութիւնը, որոնք երկու տեսակ գերեզմանի կ'ականարկեն. «գերեզմանահատ»ը ամուր գերեզմաններու գողն էր, քանի որ պէտք էր «հատանել» (ինչպէս այսօր դրամատուներուն արկըղները). իսկ «գերեզմանակրկիտ»ը դիւրաւ բացուող գերեզման կը կողոպտէր, քանի որ կրնար բրիչի կտուցին հարուածներով բանալ զայն:

• Մենք ալ կը հաւատանք հին պարսիկներուն հետ, թէ մեր միլիոնաւոր նահատակները, որոնք անգերեզման մնացին, անոնք եւս հասան «գովեստի տուն», «երկինքի արքայութիւն»:

ԿԷԶ – ՈՂՁԱԿԷԶ

«Կէզ» բայարմատէն կազմուած է «կիզուլ» բայը, որ կը նշանակէ այրել:

«Կէզ» բառով կազմուած են «հրկէզ-հրկիզել, արեւակէզ, բոցակէզ, ածխակէզ, գինեկէզ (գինիի սրսկումով զոհ), ողջակէզ»:

«Կէզ» բառը առնչուած կը գտնենք կրակային իմաստին, որ արտայայտուած է «սուզ» բառով:

• «Ողջակէզ-ողջակիզել» բառերու ճիշդ ըմբռնումին մէջ՝ իմաստի շփոթութիւն կը ստեղծուի, որովհետեւ «ողջ» բառը զոյգ իմաստներ կ'արտայայտէ:

Արդարեւ, «ողջ» կը նշանակէ թէ՛ ապրող (ողջ եմ), թէ՛ ամբողջ (ողջ օրը):

Մօտէն ստուգենք «ողջ» բառին իմաստը:

Ողջ —

Կազմուած է հայկական «ող» արմատէն, «ջ» մասնիկով:

Կը պարունակէ երկու իմաստ. ա) ապրող, կենդանի. բ) ամբողջ, բոլոր:

Մէկ ածականով երկու տարբեր իմաստ արտայայտելը՝ կը մատնանշէ հայ նախամարդուն մօտ իւրայատուկ աշխարհայեացքի մը գոյութիւնը՝ մարդ էակին մասին:

Արդարեւ հայ նախամարդուն համար՝ ա՛յն մարդը «ողջ է» (կենդանի է), որ «ողջ է» (ամբողջ է): Մարդը որ մեռած է, չի՛ կրնար «ողջ» (ամբողջ) ըլլալ, քանի որ բան մը կը պակսի անոր մարմնին մէջ, որ կեանքն է:

Մարդը ամբողջ է, երբ ողջ է: Մեռած մարդն ալ մարդ է, սակայն քանի որ ողջ չէ, ամբողջ մարդ չէ: Մարդը երբ կը մեռնի,

կը կորսնցնէ իր ամբողջութենէն մաս մը, կեանքը, ողջութիւնը: Ուստի այլեւս չի պատկանիր ողջերու աշխարհին:

Նախամարդը կը ճանչնայ ողջերու աշխարհը, բայց յստակ գաղափար չունենալով միւս կեանքին մասին, անդենականը չի նկատեր իբր իր ամբողջութեան մաս: Այս պատճառով՝ ան չ'ուզեր միջամուխ ըլլալ անդենականէն ներս, որ աստուածներուն կը պատկանի: Նախամարդը համեստ մարդ է. ան կը փորձէ հասկնալ ու վերլուծել միայն Ներկան:

Ներկան՝ այս աշխարհն է:

Ինք Ներկային կը պատկանի, որքան ատեն որ ողջ է, բառին երկու իմաստներով:

• Մարդու ողջութիւնը, այսինքն՝ ապրիլը երկու տեսակ է. հիւանդ ողջութիւն եւ առողջ ողջութիւն: Առողջ մարդը աւելի կենդանի է քան հիւանդ մարդը:

Հիւանդը թէեւ ողջ է, բայց ամբողջ (ողջ) չէ, որովհետեւ հիւանդութիւնը նուազումն է մարդուն ամբողջութեան: Այս ըմբռնումին հիման վրայ է, որ հին հայուն համար՝ «ողջացնել» գրաբարեան բայը կը նշանակէ բժշկել: (Ողջացնել = Ամբողջացընել, ուստի Առողջացնել):

• «Ես ողջ առողջ եմ», երբ ըսեմ (երկու բառեր գործածելով), «ողջ» բառը կ'արժեւորեմ իր զոյգ իմաստներով ու կը նշանակեմ՝ «առողջ մարդու ողջութիւնը կ'ապրիմ»:

– Երբ բարեկամ մը «կ'ողջունեմ» կամ «ողջոյն» կու տամ անոր, նախ եւ առաջ՝ անոր ողջութիւն մաղթած կ'ըլլամ, այսինքն՝ Նախամարդուն ստեղծած ու ըմբռնած իմաստով՝ «ամբողջ եղի'ր», կ'ըսեմ անոր:

• Սեմական ժողովուրդները կը նախընտրեն իրարու «խաղաղութիւն» մաղթել. «Սալա՛մ» կամ «Շալո՛մ» ըսել:

Խաղաղութիւնը լաւ է, բայց հայ Նախամարդուն եւ անոր գաւակներուն համար՝ «ողջութիւնը» ա'լ աւելի լաւ է, մանաւանդ երբ կեանքը՝ յարատեւ վտանգուած գոյութիւն մըն է:

• Մենք խաղաղութիւն կը մաղթենք մեր նահատակներուն: Բայց այդ մարդիկը աւելի գոհ պիտի ըլլային եթէ ողջութիւն մաղթէինք անոնց:

Մեռած մարդը ի'նչ ընէ խաղաղութիւնը, այս աշխարհիս մէջ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Այս խումբ մը բառերուն վերլուծութենէն եթէ ուզենք եզրակացութիւն մը քաղել, պիտի փափաքինք հետեւեալ երկու երեւոյթները մատնանշել. —

1)

Նախամարդը, հակառակ իր վայրենի արտաքինին ու բարբարոս կենցաղին, մեծապէս զնահատած ու յարգած է Մարդուն մարմնական ամբողջութիւնը (intégrité physique): Ինչպէս նկարիչ մը կը յարգէ արուեստի գործ մը, որ նկարուած է պաստառին վրայ (ո՛վ ալ ըլլայ անոր հեղինակը) եւ կը զգուշանայ անոր վնաս հասցնելէ, նախամարդն ալ յարգած է արուեստի ուրիշ գործ մը, որ Մա'րդն է, անոր մէջ նկատելով կատարելագործուած մեքենայ մը, իր կեանքի բոլոր պահանջներուն գոհացում տուող սքանչելի յօրինուածք մը:

Իր այս մարմնական կատարելութեան դիմաց, Մարդը ինքզինք պատկերացուցած է իբր ինքնաբաւ ամբողջութիւն մը, կատարեալ իր չափերուն մէջ, գոյապէս գեղեցիկ, հետեւաբար յաւերժ ապրելու կարող ու կարօտ: Այս պատճառով՝ մահը, հիւանդութիւնը, անդամահատումը, (որքան ալ համակերպած ըլլայ անոնց հետ), Մարդուն սակայն թուացած են իբր խաթարում, ոճրափորձ՝ ընդդէմ իր ամբողջութեան, իր գեղեցկութեան, իր կենդանի կատարելութեան:

«Մահ»ը նկատած է իբր իր հոգի-մարմին ամբողջութեան դէմ խախտում, իսկ հիւանդութիւնները՝ իբր ոտնձգութիւն իր առողջական ամբողջութեան դէմ: «Ողջութիւն»ը պատկերացուցած է իբր «ամբողջութիւն»: «Թաղել» նշանակած է սիրելիի մը մարմինը ապահով տեղ դնել, որպէսզի օր մը անոր հոգին ու մարմինը զիրար գտնեն ու «ամբողջանան»:

• Հայ Նախամարդուն զգացած այս յարգանքը իր Փիզիքական ամբողջականութեան հանդէպ՝ ազգային բնազդ ու Փիզիքական ժառանգութիւն մըն է, կը կարծենք, հայ Նախամարդէն դէպի յետագայ Հայութիւնը: Աշխարհի երեսին՝ քիչ ազգեր կան, որոնք հայուն չափ բնազդական կառչածութիւնն ունին իրենց «ամբողջականութեան»: Հայը իր անհատական ամբողջականութեան զգացումը ընդլայնած, ընդարձակած եւ հասցուցած է ազգային ամբողջականութեան մը յղացումին:

Այս կառչածութեան իբր բնական հետեւանք, հայկական ամբողջականութեան դէմ հասցուած հարուածի մը ցաւը ո՛չ մէկ ժողովուրդ այնքան ազգովին կը զգայ ու կը սգայ, կը կարծենք, որքան հայր:

Փաստ, որ 80 տարիներ անց, ան Եղեռնին պատճառած աղէտին հետ չէ՛ հաշտուած, չէ՛ համակերպած տակաւին եւ երեւի չհաշտուի: Առաւել՝ անոր մշտակայ, յարատեւ եւ անգիտակից ձգտումն է վերակազմել իր այս խոցուած ամբողջականութիւնը: Եւ ինչպէս վիրաւոր մարմինը կը ձգտի սպիացնելու իր ստացած վէրքը՝ հայն ալ միշտ կը ձգտի վերակազմելու իր ամբողջութիւնը, լրացնելու նահատակուած մէկուկէս միլիոն զոհերուն թողած մարդկային բացը եւ վերատիրանալու իր բռնազրաւուած հողերուն, որպէս ազգային ամբողջականութեան մաս:

2)

Մարդ արարածի գոյութեան օրրանէն չուերթը դէպի յաջորդական միւս դարերը՝ բարոյական անկում կրած է եւ Մարդը հետզհետէ անցած է իր սկզբնական բարութենէն դէպի չարացում: Եւ այս վատթարացումի գործընթացը արձանագրուած կը գտնենք մեր ներկայացուցած բառերուն յեղաշրջող իմաստին մէջ:

Նախամարդուն ցուցաբերած յարգանքը հանդէպ մարդ էակին եւ անոր ֆիզիքական ամբողջականութեան՝ յետագայ մարդը չյարգեց ու չպահպանեց, այլ հետզհետէ անտեսեց ու զայն ոտնակոխ ըրաւ:

Այս անժխտելի իրողութեան մունջ ու անաչառ վկաները մնացին մարդուն յօրինած բառերը: Սանսկրիտ, պահլաւ, պարսիկ, հայ, յոյն, լատին ծագումով լքուած պատառիկները քօղազերծեցին ու ամբաստանեցին յետագայ մարդը եւ անոր գործած ոճիւրը անոնց նախնական իմաստին դէմ: Այդ ո՛չ ոքի պատկանող լեզուական փշրանքները անողոք փաստերը դարձան Մարդուն չարացումին Մարդուն դէմ:

Նախամարդը յօրինած էր «սպաննել, կոտորել, ջարդել» եւ բազմաթիւ ուրիշ բայեր, անոնց անմեղ իմաստով, զանոնք գործածելու համար իր անմեղ առօրեային մէջ, բնութեան եւ աստուածներու սրբազան պաշտամունքին իբր ծառայութիւն, իր Արարիչին հրամանին համեմատ:

«Փողոտելը, խողխողելը, յօշոտելը, կոծոպելը, ջնջելը», եւն.՝, բառեր էին, զորս նախամարդը հնարած էր ո՛չ թէ մարդը

սպաննելու, այլ իր երկիրը մշակելու եւ իր սնունդն ու ապահովութիւնը հայթայթելու համար:

Ու ահա՛, չենք գիտեր ե՛րբ, աստուածներու պաշտամունքին նուիրուած ու բնութեան զարգացումին ընծայուած այս հոյակապ բառերուն թիրախները չեղեցան իրենց նպատակէն ու ելան Մարդուն դէմ: «Նախճիր»ը լքեց իր որսորդական իմաստը ու դարձաւ ջարդ: «Եղեռն»ը, որ կը նշանակէր սուգի բարեպաշտ արարողութիւն, դարձաւ ցեղասպանութիւն: Բառերուն իմաստները բռնաբարուեցան, չարացան, վայրագացան:

Մարդը ժամանակ դրաւ չարանալու:

Ու չարացաւ: Ասոր վկաներն են բառերը:

Այս էջերն ալ՝ անոնց ամպիոն՝ն:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿՌԱՆԵԱՆ

FOOTNOTES

1. Տես՝ Անդրանիկ Կոսմեան, «Բառերուն միւս երեսը», Ա. մաս, Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, հտ. ԺԳ., Պէյրութ, 1993, էջ 11-26, եւ Նոյն, Բ. մաս, հտ. ԺԴ., Պէյրութ, 1994, էջ 197-216:
2. Հր. Աճառեան, Հայերէն Արմատական Բառարան, հտ. Դ., Երեւան, 1979, էջ 248:
3. Հր. Աճառեան, Արարատ, Վաղարշապատ, 1911, էջ 419:

THE OTHER SIDE OF THE WORDS

III

(SUMMARY)

ANTRANIK GRANIAN

This is the third installment of a series of articles dedicated to the analysis of the inner content and meaning of some Armenian words which, this time, are related to the eightieth anniversary of the commemoration of the Armenian Holocaust of 1915. After an introduction to the work to be presented, the author discusses the various meanings and the usages of the following words:

1. **Djardel** (to massacre), **djard** (massacre),

2. **Kotorel** (to massacre), **kotoradz** (massacre),
3. **Spannel** (to kill),
4. **Meranil** (to die), **mard** (man), **mah** (death),
5. **Phoghodel** (to cut the throat),
6. **Khoghkhoghel** (to slaughter),
7. **Hoshotel** (to chop),
8. **Khoshoshel** (to hash),
9. **Kodjobel** (to lop off),
10. **Koshkodjel** (to pluck up),
11. **Mortel** (to slay),
12. **Zenool** (to sacrifice),
13. **Benadjendjel** (to exterminate),
14. **Djendjel** (to abolish),
15. **Kodzel** (to bewail),
16. **Voghokel** (to supplicate),
17. **Taghel** (to bury),
18. **Matagh** (tender, young),
19. **Mataghel** (to sacrifice),
20. **Hacht** (oblation),
21. **Zoh** (victim),
22. **Tzon** (dedication, present, gift),
23. **Soor** (sword, sharp, piercing),
24. **Yeghern** (holocaust),
25. **Vodjir** (crime),
26. **Nakhjir** (carnage),
27. **Sook** (mourning),
28. **Kapoot** (spoils),
29. **Koghopoot** (booty),
30. **Aksor** (exile),
31. **Anapat** (desert),
32. **Di** (corpse), **diak** (corpse),
33. **Dagagh** (coffin),
34. **Damban, dambaran** (tomb),
35. **Shirim** (sepulchre),
36. **Gerezman** (grave),
37. **Kez** (burnt),
38. **Voghdj** (alive, complete), and
39. **Voghdjakez** (burnt offering).

Though innocent and religious in content in the days of their incursion, those words underwent certain changes in content with the passing of time, lost their religious meaning, and, in the long run, came to be related to the evil expression of the relationship of man with man. At last they came to be identified with vile and man's wickedness towards man.